

ВІЙСЬКОВЕ ПИТАННЯ І ЄВАНГЕЛЬСЬКИЙ РУХ: *Історичний контекст*

Анотація: У статті розглядаються проблеми генезису ставлення до військової служби в євангельському християнстві. Автор розглядає сучасне ставлення євангельських церков до військового обов'язку через традиції та постанови, що сформувалися в християнській історії. Акцентується увага на п'ятидесятницькому русі та на процесах взаємовідносин із державою, зокрема, в питаннях військової служби в період радянської диктатури.

Дослідження формування та розвитку історії проходження військової служби громадянами в період правління радянської влади є важливою передумовою для повноцінного осмислення державно-релігійних відносин у сучасній Україні.

Основними документами для дослідження послужили архівні матеріали, протоколи з'їздів, свідчення людей, а також опубліковані джерела.

Ключові слова: євангельські християни, баптисти, п'ятидесятництво, радянська влада, пацифізм, військова служба.

Title: The Military Issue and the Evangelical Movement. Historical Context.

Abstract. The article examines the origins and phenomenon of Evangelical Christians participating in military service. This author attributes the modern attitude of the Church towards military duty to traditions and regulations that have been formed throughout the history of Christianity. Research is focused on the Pentecostal movement and the process of establishing its relations with the state in regards to military service, taking into account the influence of external and internal political and religious circumstances during the Soviet dictatorship.

Examining the history of military service by citizens during the reign of Soviets in Ukraine is necessary for a full understanding of state-religious relations in modern age.

The main documents used for the study are archival materials, government meeting minutes, individual testimonies, as well as published sources.

Keywords: Evangelical Christians, Baptists, Pentecostalism, Soviet societ, pacifism, military service.

Борноволок Олександр Володимирович, канд. філос. н. за спеціальністю «богослов'я». Доцент кафедри богослов'я Української євангельської теологічної семінарії, Київ (Україна). Переклад П. Наконечного.

Вступ

◆ Війна – вічний супутник людства, який супроводжує його історію і завжди, вриваючись непроханим гостем, приносить біль, втрати, страждання незалежно від сторони конфлікту. Слово «війна» у людей завжди пов'язувалося з невимовними жахами та страшними лихами. З приходом у світ християнства це питання мало вирішитися на користь миру, спокою та любові. Бо в Писанні сказано: «Блаженні миротворці, бо вони синами Божими названі будуть» Мт. 5:7. Християнська віра повинна була змінити свідомість і цінності людей, припинити взаємне знищення один одного і принести мир Божий у душі людей і в їхнє зовнішнє життя, але істинне християнство, як і раніше, залишається надбанням меншості, як говорив Христос, «малого стада» (Лк. 12:32).

«Війна» та «військове питання» – складний виклик, який завжди стояв перед окремою людиною та церквою, як громадою. Як співвіднести позицію громадянина та принципи віри? Це питання стоїть на межі етики та віровчення, торкаючись практичних елементів ставлення людини до себе, ближнього, до держави та заповідей Господа. Невідомий автор II століття в «Посланні до Діогнета» написав про християн таке: *«Живуть вони у своїй вітчизні, але як прибульці; мають участь у всьому, як громадяни, і все терплять як чужинці. Для них всяка чужа країна є батьківщина, і всяка батьківщина – чужа країна... Вони в тілі, але живуть не за тілом. Перебувають на землі, але суть громадяни небесні. Підкоряються ухваленим законам, але своїм життям перевершують самі закони»*^[1].

Християнська церква в різні періоди своєї історії розглядала війну в різній перспективі – від прославлення та звеличення до прокляття та усунення з історії і пам'яті людей. Тези про «справедливу» і «несправедливу» війну, її сакралізацію у XX столітті папа Іоанн XXIII поставив під сумнів^[2]. Тим більше, що погляд на сутність «справедливої» війни у кожній стороні свій. Кожна із протиборчих сторін вважає, що веде «справедливу», «правильну» війну за інтереси свого народу та своєї державності.

Ставлення церкви до війни, яке відповідає поглядам європейської цивілізації, склалося протягом перших шести століть, від повного заперечення до абсолютного схвалення.

Раннє християнство здебільшого дотримувалося принципів ненавистьства та невідплати злом за зло. Воно вибудовувалося на заповіді Христа: «Не убий». У тій же промові до Діогнета ми зустрічаємо: *«Вони люблять усіх і всіма переслідуються. Їх не знають, але засуджують,*

[1] Антологія Ранніє Отці церкви. Послание к Диогнету. Изд. «Жизнь с Богом», Брюссель, 1988. – С. 6.

[2] Быкова Г.И. Некоторые аспекты трактовки вопросов войны и мира в трудах верховных римских понтификов в конце 20-го начало 21 вв. //Вестник РУДН, №1, 2012. – С. 51.

умертвляють їх, але вони животворяться; вони бідні, але багатьох збагачують. Всього позбавлені, і в усьому багаті. Безчестять їх, але вони тим славляться; обмовляють їх, і вони виявляються праведними; лихословлять, і вони благословляють; їх ображають, а вони віддають шану; вони роблять добро, але їх карають, як лиходіїв; караючись, радіють, і ніби їм давали життя»^[3]. У ранніх християн, які вирізнялися в житті крайньою миролюбністю і смиренністю, війна інтерпретується в духовному контексті для позначення боротьби світла з темрявою, духа з тілом, добра зі злом, праведності з гріхом і набуває суто релігійно-особистісного погляду. Новий Завіт та ранньохристиянська громада нічого войовничого не проповідували. Рання церква навіювала своїм послідовникам терпіння, лагідність, смирення, відречення від власного права, перенесення образи (Рим. 12:14; 17;21). З'являється іменування християн як «воїнів Христа», які входять у небесне воїнство і беруть участь у світовій битві зі злом. Всі ці метафори не мають формату схвалення фізичної війни як дії, а мають характер духовного протистояння світла і темряви, як образів більш тонкої містичної реальності^[4]. Вся войовничість переноситься у простір особистого духовного переживання. Саме в душі кожної людини і відбувається битва добра зі злом (Еф. 6:11–13).

Інший погляд розвивається у так званих отців Церкви, богословів IV–VII ст. У їхніх працях можна знайти уявлення про те, що війна, як це видно зі Старого Завіту, займає важливе місце і не є чимось осудливим, а навпаки, виступає формою виявленої божественної волі, маючи сакральний характер. Перемога розглядається як знак божественної прихильності та заохочення, поразка ж – свідчення небажаності Богу.

Вибраний народ у старозавітні часи вів часті війни із сусідніми народами. Відповідно до законодавця Мойсея, кожен ізраїльтянин, за винятком священників (левитів), мав носити зброю^[5]. Сам Бог іноді давав наказ євреям винищувати деякі народи. Та й сам процес релігійного формування і виховання для іудеїв часто проходив через призму війни. Це вплинуло на християнський наратив у тлумаченні «війни» та «військових обов'язків» як громадянських обов'язків щодо захисту свого народу та своєї землі. Отже, про заборону війни та військової служби у Старому Завіті не може бути й мови^[6].

Після визнання християнства державною релігією йде часткове повернення до цього концепту старозавітної моделі сакральної інтерпре-

^[3] Антология Ранние Отцы церкви. Послание к Диогнету. Изд. «Жизнь с Богом», Брюссель, 1988. – С. 6.

^[4] Каптен Г.Ю. Александрийская школа и вопрос допустимости войны для христиан ранних веков//Россия в глобальном мире. №9, 2016. – С. 494.

^[5] Числа 1:3, 49,50; 2:33; 26:2.

^[6] Карашев А. Отношение христиан первых трех веков к военной службе. Типография «Братство св. Василия», Рязань 1914. – С. 5.

тації війни як інструмента в руках Бога, що служить для виконання Його волі. Частково це було пов'язано з увлченнями язичників про релігію, де вона не була відокремлена від держави і була з нею цілісним організмом. Вважалося, що боги тісно пов'язані з усіма сторонами суспільного та політичного життя громади, від вибору офіційних осіб до встановлення щорічного календаря, від законів та практик, що регулюють суспільні відносини, до виконання правосуддя, від оголошення війни до укладання миру. Не було такої галузі суспільного та політичного життя, таких рішень, таких дій, у яких не брали б участі боги. Тому і правителі, зокрема Костянтин, спроектували язичницьке сприйняття релігії на християнство^[7]; а священство, яке представляло церкву, втомлене від гонінь, на знак подяки (чи компромісу?) підтримало ці принципи, які заклали хід історії християнства на подальші століття та тисячоліття.

Перший собор, на якому вирішувалися принципи та практика віри, відбувся в Арлі через рік після Міланського едикту, завдяки якому християнство стало дозволеною релігією. Цей собор був скликаний Костянтином і передував Першому Нікейському собору. У його канони було внесено деякі питання, пов'язані з «громадянським богослов'ям», а саме постанови про військову службу християн. Собор виніс рішення: «...позбавляти спілкування (тобто виключати з християнських громад) тих, хто ухиляється від військової служби або демонстративно йде з війська (дослівно «кидає зброю» – дезертирство) (канон 3)»^[8]. Так почали формуватися погляди на війну в історичних церквах.

ЄВАНГЕЛЬСЬКИЙ РУХ І ВІЙСЬКОВЕ ПИТАННЯ

◆ Як же євангельське християнство розглядало ставлення до війни? Заповідь «не убий» категорична і всякі спроби примирити її з військовою службою християнина завжди викликали неоднозначний погляд.

З перших років розвитку євангельського руху на території колишньої Російської імперії з середини XIX століття до сьогодні щодо військового питання віруючі не мали єдиної думки. Імовірною причиною цього була «різномірність поглядів», які формувалися протягом історії християнства, а також умови розвитку та ставлення до держави, у якій вони проживали. Відносно молодий сучасний євангельський рух (його вік близько 170 років) протягом 140 років виживав у несприятливих умовах. Гоніння, обмеження, позбавлення прав – це не весь перелік того, що довелося пережити євангельському протестантизму. Потрібно було підлаштовуватись під зовнішні обставини, у якихось аспектах віри йти на компроміс. Обсто-

^[7] Эрман Б. Д. «Триумф христианства. Как запрещенная религия перевернула мир». Изд.: «Эксмо», 2018. – С. 22.

^[8] Арелатские соборы. Православная энциклопедия <https://www.pravenc.ru/text/75892.html>. 15.10.2022

юючи свої інтереси та розуміння віри, різні євангельські групи по-різному реагували на зовнішні виклики, у тому числі й на військове питання.

Це питання завжди було складним для християнина, тому здебільшого в євангельських вільних церквах, які не залежать від держави та її впливу, це питання вирішувалося у форматі «індивідуального» богослов'я. Так само, як і у питанні про водне хрещення, у військовому питанні людина повинна була прийняти рішення самостійно, відповідно до своєї совісті та розуміння наслідків прийняття чи неприйняття. Ні громада, ні лідер церкви не могли наказати, бо це питання з тих, що на Божому суді питається з самої людини. Для держави це був величезний виклик.

Церква і держава – дві організації, які йдуть пліч-о-пліч у житті людини, але цінності у них різні. Одна система вибудовує земний шлях, піклується про благо і щастя, мир для всіх людей, які проживають на її території, і кінцевою метою є гармонія життя тут, на землі. У церкві інше призначення та інший акцент щодо цінностей і шляхів людини, де центром є людська душа в контексті її стосунків з Богом, а земний шлях лише підготовка до життя в Небесному Царстві. Неминуче, що у деяких питаннях виникає конфлікт інтересів. У зв'язку з цим держава акуратно (або неакуратно) починає коригувати віровчення та статут церкви. Наставляючи чи наказуючи, що можна, що потрібно, а чого не слід робити, якщо християни проживають у цій державі. І, мабуть, це велика помилка, коли «громадянське богослов'я» формується не громадою, а державою, змушуючи церкву мати подвійні стандарти, гласне і негласне правило віри та практику християнського життя, йти на компроміс, щось не домовити чи тихо, а можливо, голосно мовчати. Всі ці моменти присутні в євангельському братстві, яке зародилося на теренах колишньої Російської імперії, а потім продовжило життєвий шлях у Радянському Союзі і лише в 90-х роках ХХ століття набуло свого національного обличчя, але з традиціями та правилами з непростого минулого.

Розглядаючи документи з військового питання, історію євангельського руху можна умовно поділити на три періоди. Звичайно, часові рамки будуть досить спірними і неоднозначними. Точкою відліку буде 8 жовтня 1871 року, коли з'явилися «Віросповідання новонаверненого російського братства», написані від руки Михайлом Ратушним. Віровчення є важливим документом для існування церкви та визнання її суспільством.

Перший період (з 1871 по 1918 рік) – церкви перебувають у Російській імперії, триває боротьба за виживання, організовуються принципи та практика віри, формуються відносини між церквою та державою. Це був досить складний період: революція 1905 року, Російсько-японська війна, Перша світова війна, революції 1917 року. Тривав цей період 37 років.

Другий період (з 1919 до 1991 року). За початок цього періоду був узятий 1919 рік, у зв'язку з виданням «Декрету про звільнення від військової пови-

ності за релігійними переконаннями» 4 січня 1919 року. Цей документ є точкою відліку, тому що свідчить про те, що уряд побачив проблему, яку вважав за потрібне вирішити належним чином. Другий етап проходить під новим політичним укладом, під впливом більшовиків та комуністів. Він був складніший, ніж перший, але як у першому, так і в другому періоді рознарядки та циркуляри з боку держави регулярно надходили в церкви – як жити, як служити, як ставитися до питань держави. Події країни теж не віщували спокійного життя: громадянська війна, Радянсько-польська війна, Російсько-фінська війна, Друга світова війна, холодна війна. Цей період охоплює 72 роки.

Третій період (з 1991 року до теперішнього часу) – це життя церков у незалежній та вільній Україні. Цей період характеризується свободою віросповідання, зростанням громад, діалогом із державою, пошуком своєї національної, віросповідної, общинної ідентичності. Але також у цьому періоді є численні виклики для церков: Революції, військовий конфлікт 2014 року, Російсько-українська війна 2022 року. Останні політичні події в Україні – війна, яка розпочалася з 2014 р., а особливо з 2022 р., – стали викликом у питанні війни та військової служби.

Військове питання знову і знову порушується людьми, громадами на церковних радах та конференціях, як і багато років тому. Звичайно, сьогодні вирішення цього питання відбувається по-іншому, не так як це було за попередніх часів. Віровчительні акти та документи різних історичних періодів проливають світло на ставлення євангельських церков до війни та військової служби.

Одним із перших віровчительних документів євангельських християн є документ «Віросповідання новонаверненого російського братства», написаний Михайлом Ратушним у 1871 році. Він складається з 10 розділів і стосується основних моментів євангельського віросповідання. За своєю суттю вони схожі з віровченням німецьких баптистів^[9]. У передостанньому розділі цього віровчення ми бачимо пункт «Про громадянський порядок»: *«Ми віримо і сповідуємо, що вища влада у Державі Богом встановлена, цій владі ми маємо підкорятися, де це не протидіє заповідям Царя царів»*. Звучить це визначення стандартно, як і всі наступні правила віри та катехізиси. При бажанні його пов'язували з принципами віросповідання анабаптистів, які категорично виступали проти війни та військової служби. Тому їх звинувачували в непокорі законній владі, навіть незважаючи на те, що вони допускали, що влада встановлена Богом. Вони вважали, що, оскільки меч було дано державі для покарання злочинців та захисту праведників, християнин мав право не мати з ним нічого спільного. Завдяки ясному розпорядженню Христа, природі

[9] Савинский С.Н. История Евангельских христиан-баптистов Украины, России, Белоруссии 1867–1917. Изд.: «Библия для всех», Санкт-Петербург, 1999. – С. 128.

християнського вчення та анабаптистській концепції держави, істинний християнин міг ніколи не братися за меч.

Схоже сповідання віри ми натрапляємо в Івана Рябошапки, сформоване у 1881 році від імені «Общини хрещених християн-баптистів» (с. Любомирка, с. Полтавка) та «Товариства християн-баптистів російської національності» (с. Ряснополе та с. Основа). Як і в попередньому сповіданні від М. Ратушного, у ньому мовиться: «Ми вважаємо себе зобов'язаними підкорятися всьому цивільному закону, що стосується нашого тіла. Але що стосується нашої душі та Бога і що влада вимагає протилежного Божому закону, то ми не можемо коритися, як сказано у Святому Письмі».

Наступні катехізиси І. Онкена і В. Павлова (1876 рік), віровчення, складені Кушніровом І. (1903), Каргелем І. (1911), мали більш розширений погляд Євангельської церкви на взаємозв'язки церкви і держави. У них містяться заяви про те, що громада, яка сповідує це віровчення, не бачить собі обмежень нести військову службу, приймати присягу, обіймати урядові посади. Але також є і доповнення про те, що є люди, які залишаються під впливом анабаптистських принципів віри і не розглядають собі можливість виконувати військовий обов'язок. Це доводить, що однозначного рішення щодо цього питання в громадах не було. Можливо, неоднозначність ставлення до військової повинності була пов'язана з тим, щоб піти на компроміс із державою, для свого визнання та легалізації, але внутрішньо багато віруючих на індивідуальному рівні зберігали свої принципи віри.

У доповіді Вінса за 1927 рік «Про військову службу», у якій цитується В. Бонч-Бруевич стосовно сповідання після 1874 року, також наголошується на цій ситуації^[10]. Громада чи помісна церква давала вибір. Людина сама визначала ставлення до війни і військової служби – «Згідно зі своєю совістю». Зі свідчень того часу видно, що віруючі, які не приймали законів про військову повинність, несли кримінальну відповідальність з боку держави й опинялися у в'язниці.

І.Є. Воронаєв, засновник п'ятидесятницького руху в СРСР, який до свого навернення та еміграції до США мав прізвище Н.П. Черкасов, писав про себе (журнал «Баптист», 1908 р.): «Христос каже: «Яка користь людині, що здобуде весь світ, але душу свою занапастить? Або що дасть людина взамін за душу свою? (Мт. 18:16–17). А тому вирішив не тільки не вступати до юнкерського училища, щоб бути офіцером, а й зовсім відмовився від царської військової служби. Бо бачив несправедливість, гордість офіцерів, які так грубо і жорстоко поводитися зі своїми підлеглими. Про це подав командир 5-го Оренбурзького полку, полковнику Гур'єву, доповідну записку, де детально вказав свої релігійні мотиви. Командир полку,

^[10] 26-ой Всесоюзный съезд Баптистов С.С.С.Р: Протоколы и материалы (машино-печатная рукопись). Москва, 1927. – С. 12–13.

отримавши доповідну записку, наказом по полку наказав мене заарештувати за уперту відмову від військової служби царю, я був заарештований і посаджений у полкове арештне приміщення»^[11]. Точно оцінити чисельність російських підданих, які відмовляються у тій чи іншій формі від військового обов'язку через свої переконання, досить складно. Причинами цього є: відсутність даних про справжню чисельність євангельського християнства, мінливість віровчень під впливом зовнішніх обставин, латентний характер частини відмов від військової служби.

Перша світова війна посилила з одного боку патріотичні настрої, а з другого – негативне ставлення євангельського християнства до військової повинності. На початку війни у своїй більшості віруючі підтримували політику уряду. Підтримка виражалася у збиранні коштів на потреби армії, догляді за пораненими, у прямій участі частини віруючих у військових діях. Можливо, таке ставлення було пов'язане не лише з патріотичними почуттями, а й зі страхом виявитися внутрішніми ворогами країни – бути звинуваченими у зрадництві та зраді Батьківщини. У міру посилення тягот війни негативне ставлення до неї стало наростати. Психологічний стан віруючих, які приходили з фронту, теж спричиняв виклики і труднощі.

Так, у журналі «Посередник» наводиться приклад віруючої людини, яка повернулася з фронту і була поміщена в психіатричну лікарню: «Доктор з жалем дивиться на цього офіцера, який сидить перед ним на ліжку в сірому халаті, ще сильного, незважаючи на контузію, широкого в плечах, з відкритим, славним, обвітреним, енергійним обличчям, офіцера, який щойно так розсудливо, цікаво розповідав йому про зроблену кампанію, а потім раптом узяв його за рукав і, тихо притягуючи до себе, заговорив глухим шепотом: «Доктор, знаєте, я відчуваю, що я божеволію. Вдень якось все нічого, люди рухаються, і розмови, і все... А вночі я ось так сиджу, як я сидів уночі в окопах, і з поля дув цей жахливий крижаний вітер... І шепоче мені все у вухо голос Христа: «А пам'ятаєш ти: «Любіть ворогів ваших». А пам'ятаєш ти: «Любіть ворогів ваших»»^[12].

Відмови нести військовою службою набували демонстративного характеру. Поряд із відмовами безпосередньо вести бойові дії, деякі з євангельських конфесій стали відмовлятися нести допоміжну службу. Так, громада «Тверезе життя», яка добровільно відправляла на початку війни своїх членів служити санітарами й організувала швейну майстерню з пошиття білизни для поранених воїнів, через деякий час припинила це добровільне санітарне служіння. Громада дійшла висновку, що справж-

^[11] Краткая биография И.Е. Воронаева Юбилейная комиссия: В.Р. Колтович, В.С.Павлов, Л.Н.Гарина, 1927 год. Архивно-следственное дело 24012-П. Управление СБУ по Одесской области.

^[12] Горбунов-Посадов И. Что такое война: Наброски в дни войны// «Посередник», № 1178. Москва, 1917. – С. 15

нього людинолюбства у військово-санітарній справі немає і не може бути. А лазарети служать «полагодними майстернями» для солдатів і працюють на війну^[13].

Перша світова і подальша громадянська війна пробудили пацифістські погляди всередині євангельських громад. Частішають масові відмови віруючих від участі у бойових діях з релігійних причин. 4 січня 1919 року радянський уряд видає Декрет РНК «Про звільнення від військового обов'язку за релігійними переконаннями». По суті, Радянська Росія була серед перших держав (після Великобританії та Данії), які визнали у ХХ столітті право громадян на відмову від військової служби у зв'язку з релігійними переконаннями. Внаслідок цього законодавчого акту в Москві було утворено Об'єднану Раду релігійних громад та груп, до складу якої ввійшли також баптисти та євангельські християни.

На з'їздах євангельських християн та баптистів ухвалюються рішення, які декларують пацифістські переконання. Декларації з'їздів за 1919–1922 роки стали пусковим механізмом негласного плану радянського уряду щодо ламання пацифістських поглядів євангельських груп на подальший час аж до падіння радянського ладу. У доповіді Є.О. Тучкова

В. Менжинському про роботу VI відділення секретного відділу ОДПУ за 1923 рік говориться:

«Приступивши впритул до цієї роботи з середини 1923 року і поставивши собі завданням змусити сектантів визнати обов'язковою військову службу в Радянській Росії, – позбавити єдності їхні організації і тим самим призупинити зростання сектантства. Вибравши для цього найбільш зручну та сприятливу нагоду – притягнення керівника однієї численної секти євангельських християн Проханова за розповсюдження антимілітаристського звернення «Голос зі Сходу», – нам вдалося у процесі цього притягнення схилити його визнати військову службу обов'язковою для євангелістів. Задля цього він разом з іншими п'ятьма видатними євангелістами і написав у цьому дусі послання. Цим було зроблено перше зрушення сектантства з антимілітаристичної позиції»^[14].

З 1923 року відбувається згортання практики звільнення громадян від військового обов'язку за релігійними переконаннями, і в цьому значну роль зіграло ОДПУ. З 1923 р. у роботі ОДПУ з'явився окремий напрямок роботи – примус членів релігійних сект і насамперед їхніх лідерів до визнання допустимості участі у військовій справі. Роботу в цьому напрямі головним чином вело 6-те відділення Секретного відділу

[13] Ствольгин К.В. Отказы от военной службы вследствие убеждений в Российской империи. Минск: РИВШ, 2010. – С. 101.

[14] Конфессиональная политика советского государства. 1917–1991: Документы и материалы: в 6 т. М.: Политическая энциклопедия, 2017. – (История сталинизма. Документы). Том 1, книга 3. – С. 778.

ОДПУ. 6-те відділення називалося «відділенням боротьби з православною церквою, конфесіями і сектами». Секретний відділ називався «відділом боротьби з антирадянською діяльністю окремих осіб, партій, організацій, структур». Очолював 6-те відділення СВ ОДПУ Є. О. Тучков. За свідченнями сучасників, саме під його безпосереднім керівництвом була пророблена найбільш серйозна робота із визнання сектантами допустимості для себе служби в Червоній Армії зі зброєю в руках^[15].

Зі звітних документів 6-го відділення СВ ОДПУ, що направлялися до Центрального комітету Комуністичної партії, видно, що боротьба з євангельським християнством сформувався у зв'язку з його нібито антирадянською спрямованістю та зростанням його чисельності. Значне зростання почалося в період революції. Багато хто вважає, що причини полягали головним чином у наданні права на звільнення від військової служби з релігійних переконань. Так, у доповіді Тучкова наводиться така статистика: до революції сектантів у Росії було 500 тис. осіб, нині їх понад 3 млн. осіб (до 1926 року). Лише у Київській губернії за 1922–1923 роки було подано понад тисячу заяв про звільнення від військової служби з релігійних переконань. Виходячи з цього, пріоритетним напрямом у діяльності 6-го відділення СВ ОДПУ стала боротьба за визнання сектантами допустимості військової служби. З середини 1923 р. дослівно це завдання було сформульовано так: «...змусити сектантів визнати обов'язковою військовою службою»^[16].

У квітні 1923 року І.С. Проханов через свої переконання потрапляє до в'язниці, де під тиском йому доводиться змінити свої погляди на військове питання. У неділю 12 серпня 1923 року у газеті «Известия» публікується звернення «Послання Вищої Ради євангельських християн усім громадам і всім особним братам євангельським християнам, які живуть у РСР». Там говорилося: «Що стосується радянської влади, то нині наше ставлення до неї має бути побудоване на прямій вказівці Слова Божого, що наказує коритися існуючій владі не зі страху, а з чистого сумління (Рим.13:1–5), а по-друге, на тому усвідомленні, що радянська влада, яка створила особливий лад, перебуває у винятковому становищі серед держав світу і має свої особливі труднощі, і тому відносно неї ми повинні проявити себе і свою старанність при виконанні наших обов'язків у всіх галузях діяльності держави та напружити свої сили й знання на зміцнення та підтримку радянської влади, яка мирським способом прямує до здійс-

[15] Ствольгин К.В. Деятельность объединенного государственного политического управления по принуждению религиозных пацифистов к несению военной службы в СССР // Научные труды Республиканского института высшей школы. Вып. 16, ч. 1. Минск: РИВШ, 2016. – С. 259–265.

[16] Архивы Кремля. В 2-х кн. / Кн. 2. Политбюро и церковь. 1922–1925. Сибирский хронограф, Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН). Новосибирск, 1998. – С. 409.

нення тих ідеалів, які заповідані Христом і церквою. До відома союзу доходить, що з боку деяких наших братів, які проживають у Росії, спостерігаються випадки пропаганди відмови від військової служби та неплатежу податків. Дійсна вища рада Євангельських християн категорично засуджує такі дії і заявляє, що таких осіб вона не вважатиме за своїх членів»^[17].

З'їзди євангельських християн та баптистів з 1923 по 1926 рік, які проводилися під пильною увагою 6-го відділення ОДПУ, цілеспрямовано впроваджували бачення та цілі держави з питань «військової служби, податків та ставлення до радянської влади».

П'ЯТДЕСЯТНИКИ І ВІЙСЬКОВЕ ПИТАННЯ

◆ У 1926 році Радянська влада звертає свою увагу на церкви християн євангельської віри, що активно розвиваються і в народі називаються п'ятдесятниками. На території колишнього СРСР рух бере свій початок із міста Одеса, 1921 року. Організаторами були іммігранти Воронаєв-Черкасов І.Ю. та Колтович Р.В.

12 листопада 1921 року було зареєстровано окрему громаду під назвою «Церква християн євангельської віри». Друга громада з'явилася у Криворіжжі (село Казанка) у 1922 році, третя – у Миколаївському окрузі. З 1922 по 1923 рік з'являються нові громади, які сповідують хрещення Святим Духом з ознаками інших мов. Попервах громади склалися переважно з вихідців із баптистських церков Одеського округу. Восени 1923 року було проведено об'єднану регіональну конференцію зі сформованих церков, з якої і розпочалася організація Союзу церков християн євангельської віри. Слід зазначити, що в більшості випадків це були колишні євангельські громади (проханівці) або баптистські церкви, які до свого віровчення додали п'ятдесятницький погляд на «хрещення Святим Духом»^[18].

Згодом ця конвенція помісних громад переросла до 1924–1925 років в обласні об'єднання. У 1926 році об'єднання дозріли для проведення Всеукраїнського з'їзду. Перший та другий Всеукраїнський з'їзд пройшов у 1926 та 1927 роках. Також у 1927 році Всеукраїнське об'єднання церков ХЄВ стало Всесоюзним та 13 жовтня 1927 року відбувся Перший всесоюзний з'їзд церков ХЄВ. На вересень 1928 року готувався Другий всесоюзний з'їзд, але дозвіл на його проведення не було отримано, і він не відбувся.

Взаємозв'язки з радянською владою у п'ятдесятників змінювалися зі зростанням церков та об'єднань. У поле зору влади та 6-го відділу НКВС

^[17] Послание Высшего Совета евангельских христиан всем общинам и всем отдельным братьям евангельским христианам, проживающим в С.С.С.Р //Газета «Известия», №180, 12 августа, 1923. – С. 3.

^[18] Подлесный И.Н. Возникновение и развитие в СССР религиозного движения Христиан Евангельской Веры (Пятидесятников). Неопубликованная рукопись из архива Глуховского В.С. Киев, 1982. – С. 4.

потрапляли переважно великі групи церков, які були на слуху. До 1924–1925 року оброблялися євангельські християни, баптисти, адвентисти, меноніти, тверезники. На п'ятдесятників у цей час уваги не звертали. З доповіді Тучкова:

«Отже, євангелісти та баптисти військову службу Радянської Росії визнали для всіх своїх членів обов'язковою і тим самим вчинили в собі розкол. Це явище безсумнівно послужить насамперед припиненню зростання сектантства і підштовхне їх до морального розкладання. Всі інші секти, як-то молокани, адвентисти і т. д. набагато менш цікавили нас, ніж дві перші, бо вони нечисленні і не мають такої дисципліни, як перші, але черга безсумнівно дійде і до них»^[19].

Швидке зростання церков у п'ятдесятників починається після 1923 року. Особливо коли відбуваються з'їзди «проханівців» (вересень 1923 р.) та баптистів (листопад 1923 р.) із затвердженням «податку військової повинності» для євангельських віруючих. Так, з 1923 по 1924 рік цілі громади євангельських християн переходять до п'ятдесятників у зв'язку з військовим питанням. На той момент у віровченні християн євангельської віри не було категоричного пункту про військову службу.

З листа Воронаєва І.Є. до Нью-Йоркської громади: «Духовна справа у нас зростає та розширюється. В Україні маємо понад сотню громад. Нещодавно в Катеринославській губернії, у Криворізькому повіті Господь навернув і хрестив Духом 13 громад євангельських християн»^[20]. Після 1924 по 1926 рік в основному до громади п'ятдесятників приєднувалися баптисти, що викликало протистояння між цими двома конфесіями.

Об'єднання ХЄВ у вересні 1924 року налічувало близько 100 громад у різних регіонах України, головним чином на півдні України, на території Криму та Дніпропетровщини. У Криму було кілька десятків громад: Алушта, Анапа, Джанкой, Євпаторія, Сімферополь^[21]. На 1925 рік невеликі громади були у Москві, Ленінграді, у Смоленській, Омській, Мінській губернії та Молдові. У 1926 році в об'єднання входило вже 250 громад^[22], а до 1927 року – близько 300 громад^[23], у 1928 році – 350 громад із чисельністю до 17 000 членів^[24], а в 1929–1930 роках за звітами Союзу до нього

^[19] Архивы Кремля. В 2-х кн. / Кн. 2. Политбюро и церкви. 1922–1925. Сибирский хронограф, Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН). Новосибирск, 1998. – С. 413.

^[20] Воронаев И.Е. Одесский областной Союз христиан Евангельской Веры//Путешественник, июнь №4, Филадельфия, 1925. – С. 12.

^[21] Подлесный И.Н. – С. 4.

^[22] Воронаев И.Е. Новости нивы Божией//Путешественник, январь, №1. Филадельфия, 1927. – С. 7.

^[23] К 1927 около 300 общин. (Пентекостал Еванжел 681 январь 1927)

^[24] Существует около 350 групп и организованных собраний, в том числе на Кавказе, в Туркестане и Сибири с общим числом членов около 17 000 человек. (Журнал Путешественник, апрель 1928, 742)

входило понад 400 громад з кількістю членів від 25 000 до 30 000^[25]. Швидке зростання, активна місіонерська діяльність, конфліктність з іншими конфесіями – все це вплинуло на те, що до 1926 року радянська влада звернула увагу на рух християн євангельської віри. Коригування принципів відносин церкви та держави, яке мало категоричне формулювання, почалося з харківських громад.

У 1925 році було складено «Коротке віровчення церков ХЄВ»^[26], переважно як оброблений переклад віровчення церков Асамблеї Божої США. Ставлення до влади було висловлено нейтрально, і за бажання його можна трактувати по-різному. У 14 параграфі віровчення щодо державної влади говориться таке: «Оскільки Святе Писання ясно говорить: «Нехай кожна душа кориться вищій владі, бо немає влади, як не від Бога, а влади існуючі встановлені від Бога» (Рим. 13:1-7), то ми, євангелісти, віруємо і сповідуємо, що всякий істинний християнин повинен бути вірним громадянином своєї Держави, покірним владі, підкоряючись їй не тільки зі страху покарання, а й із совісті, віддаючи їм: «кому податок – податок; кому мито – мито; кому страх – страх; кому честь – честь» (Рим. 13:7). Також ми звершуємо молитви, прохання і подяки за всіх людей, за царів та всіх, хто при владі (1Тим.2:1-4); тільки щодо служіння Богу ми визнаємо неприпустимим людське втручання, і ми віддаємо кесареви кесареви, а Богові Боже (Мт. 22:21)»^[27].

У 1926 році під впливом радянської влади християни євангельської віри на Першому всеукраїнському з'їзді, що проходив у місті Одесі з 21 по 23 вересня 1926 року, розширюють постанову «Про державну владу». Очевидно, радянська влада вирішила остаточно поставити крапку і розпочала активний наступ на релігійні групи, які відстоювали своє право на альтернативну службу, такі як: меноніти, баптисти, євангельські християни проханівці, п'ятдесятники, тверезники, адвентисти. Конкретизуючи віровчення євангельського протестантизму від широкого тлумачення питань податків і військової повинності, вони нав'язують своє бачення цього параграфа віровчення.

Так, на з'їзді п'ятдесятників в Одесі 1926 року було прийнято таку резолюцію:

«Протокол від 21 та 23 вересня 1926 року «Резолюції щодо питання про ставлення християн Євангельської Віри до Радянської влади та до Військової повинності».

^[25] ДА СБ України, м. Дніпро. – Ф.6(Р). оп.1. спр. П–21827.

^[26] Протокол Второго областного съезда христиан Евангельской Веры со 2-го по 4-е сентября 1925 года. Одесса. (машинопечатная рукопись), – С. 3. Архив Глуховского В.С.

^[27] Краткое вероучение христиан Евангельской Веры, издание Одесского областного Союза христиан Евангельской Веры. Одесса, 1926 год. – С. 10. Архив Глуховского В.С.

Християни Євангельської віри визнають Радянську владу як законну владу, яка має право діяти в рамках даної їй Богом сили, тому згідно зі Святою Біблією, вони віддавали, віддають і будуть віддавати надалі Радянській владі податки і податі для підтримки та зміцнення СРСР, беручи до уваги все вище викладене, в основі чого лежить збереження життя і свободи людства, християни Євангельської віри, висловлюючи свою повагу до Радянської влади, яка надала нам права громадянської та релігійної свободи, ми зі свого боку вважаємо за необхідне нести державні повинності, як громадянської, так і військової служби, а тому з'їзд ухвалив:

1. Широ ставитися до існуючої Радянської влади і всіляко підтримувати її на підставі Слова Божого не через страх, а через чисте сумління.
2. Не допускати агітації проти військової служби та сплати податків.
3. Визнати військову службу в СРСР за податок, тобто за необхідний обов'язок для християн Євангельської віри. Кожен християнин Євангельської віри, покликаний до Червоної Армії, як у мирний, так і у воєнний час, зобов'язаний нести цю службу на загальних засадах з усіма громадянами країни»^[28].

Ця резолюція майже слово в слово схожа на ухвалу євангельських християн і адвентистів. На тих, хто не підкорявся резолюціям з державних питань, після 1926 року чекали арешти та репресії. Лідери церков розуміли всю складність ситуації, що склалася довкола питання про «Військову повинність». Один брат, який брав участь у цих питаннях, сказав: «З двох лих треба було вибирати менше»^[29]. Зберегти громади чи поступитися принципами «індивідуального богослов'я».

1927 рік для п'ятдесятників став ще складнішим – резолюція Першого всеукраїнського з'їзду не принесла відчутних результатів, на які чекала влада. П'ятдесятники, як і раніше, тлумачили «військовий обов'язок» згідно з принципами пацифізму і совісті. Тому перед Другим всеукраїнським з'їздом християн євангельської віри на початку вересня голова союзу Іван Юхимович Воронаєв та відповідальний за зв'язок із державою Василь Миколайович Павлов були запрошені до ОДПУ міста Харкова. Там представники християн євангельської віри мали зустріч із уповноваженим III Відділення секретного відділу ДПУ УРСР Георгієм Бордоном. На цій зустрічі було поставлено ультиматум: або вони проводять більш жорстку резолюцію про військову службу та про ставлення до радянської влади, за невиконання якої члени громади будуть відлучені (вона була

^[28] Выписка из протокола Всеукраинского съезда от 21 и 23 сентября 1926 года, Параграф 15. «Резолюции по вопросу об отношении христиан Евангельской Веры к Советской власти и к Воинской повинности». (машинопечатная рукопись), архив Глуховского В.С.

^[29] Архивно-следственное дело 24012–П. Управление СБУ по Одесской области.

складена заздальгідь, у стінах харківського ДПУ) або Воронаєв та Павлов будуть заарештовані, а Союз ХЄВ повністю ліквідовано. Контролювати ситуацію на з'їзді будуть представники одеського ДПУ.

Після приїзду з Харкова до Одеси, увечері на квартирі Воронаєва зібрався керівний склад союзу, якому і було роз'яснено ситуацію. Одно-стайно вирішили офіційно не спротивлятися вимогам радянської влади, подібно до інших релігійних груп піти на компроміс, але в особистих розмовах пояснювати ситуації і давати можливість людині обрати свій шлях у цьому питанні. Принцип, що кожен сам обирає свій обов'язок, відповідно до своєї совісті та Євангелія, був сформований у п'ятдесятників під час лідерських спілкувань, а під час з'їздів 1926–1927 років резолюція стверджувала те, що хотів уряд.

Сам Воронаєв у приватних розмовах говорив таке (спогад І.І. Лучинця): «У розмові зі мною Воронаєв роз'яснював, що військову службу визнано лише формально під тиском влади, інакше ми вчинити не могли, інакше Союз було б ліквідовано». Про це згадає інший благовісник ХЄВ, С.С. Клочков: «Щодо військового питання, Воронаєв був проти військової служби і в особистих розмовах радив не брати до рук зброю. Роз'яснення після з'їзду на місцях давалися абсолютно протилежними рішенням з'їзду»^[30]. Донести резолюцію Другого українського та Першого всесоюзного з'їзду до церков було доручено М.А. Гальчуку.

Резолюція з'їздів була категорична щодо військової служби та членства в церкві, вона виголошувала: «Заслухавши доповідь про ставлення ХЄВ до існуючої Радянської влади та до військового обов'язку й піддавши всебічному обговоренню це питання, Другий всеукраїнський з'їзд ХЄВ ще раз підтверджує повну підтримку всім гаслам Радянської влади та вітає всі її заходи. При цьому З'їзд змушений відзначити, що деякі наші брати неправильно тлумачать резолюцію Першого всеукраїнського з'їзду ХЄВ, що відбувся в місті Одесі 21 – 23 вересня 1926 р., з військового питання.

Деякі брати, неправильно тлумачачи це рішення, відмовляються від служби в стройових частинах Червоної Армії, паплюжачи це негідне ХЄВ ставлення до Радянської влади, що грає на руку її ворогам. З'їзд категорично заявляє, що резолюція Всеукраїнського з'їзду звучить так: «Кожен християнин Євангельської віри, покликаний до Червоної Армії, як у мирний, так і у воєнний час, зобов'язаний нести цю службу на загальних підставах з усіма громадянами країни». Відмови ж від несення служби у стройових частинах Червоної Армії не впливають ні з ухвали Першого всеукраїнського з'їзду ХЄВ, ні з Віровчення ХЄВ, ні з Євангелія і недостойні нас, які отримали за Радянської влади повну релігійну свободу.

^[30] Архивно-следственное дело 24012–П. 1930 год. Обвинительное заключение Управление СБУ по Одесской области. – С. 4.

З'їзд попереджає всіх братів нашого Союзу, що всі ті, хто неправильно тлумачитиме резолюцію і тим самим показуватиме своє нелояльне ставлення до Радянської влади, недостойні звання християнина і виключатимуться з наших лав»^[31].

Резолюцію було опубліковано в другому номері журналу «Євангеліст» 1928 року. Незгодних з цього питання радянська влада заарештовувала та посилала до Соловецьких таборів, одними з перших, хто постраждав з цього питання, були С. Алексюк та М. Максимов. Також питання «військової повинності» вдарило по зовнішніх відносинах із братніми союзами та із закордонними спонсорами. Так, Євангельські християни Святої п'ятдесятниці Західної України (після 1929 року цей союз називатиметься Християни віри євангельської) не погодилися з таким рішенням і розірвали стосунки із Союзом Воронаєва, а журнали «Євангеліст», які були надіслані їм, були відправлені назад із проханням ніколи не надсилати знову цей журнал. Американські слов'янські церкви Святої П'ятдесятниці виступили проти цієї резолюції, написавши великий лист засудження. Російсько-Східна європейська місія, яка фінансово допомагала церквам Християн євангельської віри, також негативно відреагувала^[32].

«Питання військової служби є одним із злободенних питань серед російських віруючих у всіх країнах Східної Європи. Ми виходимо з того, що брат І.С. Проханов, голова Всеросійського об'єднання Євангельських Християн, під час ув'язнення в радянській в'язниці п'ять чи шість років тому був змушений під прицілом револьвера підписати документ про те, що в його Союзі не буде жодних подальших заперечень проти військової служби віруючих. Ми знаємо, що він був у в'язниці, що через деякий час його було звільнено і що його Союз виступає за військову службу протягом кількох років, що повністю не відповідає їхньому початковому ставленню. Всеросійський баптистський союз погодився на ту ж політику, і тепер брат Воронаєв і керівники п'ятдесятників в СРСР також погодилися з урядом, боячись сісти у в'язницю або гіршої долі. Ця дія з боку братів в СРСР засмутила нас, і ми гаряче молимося, щоб Бог у якийсь спосіб втрутився і показав їм серйозність їхнього компромісу. Їхня позиція абсолютно нехристиянська, бо жодної вимоги такого роду з боку радянського уряду не повинно бути зроблено за умовою об'єднання Асамблей Божих. Нам боляче думати про це. Нехай Бог допоможе їм і помилує їх...»^[33]. Справді, ухвали та резолюція з'їзду п'ятдесятників мало чим відрізнялися від постанов Євангельських християн, баптистів, адвентистів. У журналах та брошурах, у яких публікувалися постанови, були однакові фрази та висловлювання незалежно від конфесії.

^[31] Гальчук М.А. О Втором Всеукраинском съезде Христиан Евангельской Веры// «Євангеліст» № 2 Одесса, 1928 г. – С. 8.

^[32] Letter from Paul B. Peterson to Noel Perkins, July 12, 1929. Архив автора.

^[33] Letter from Paul B. & Peterson to Noel Perkins

«Військове питання» стало початком кінця для об'єднання християн євангельської віри та самого Воронаєва. З 1928 року аж до листопада 1929 року проходило листування із зарубіжними партнерами та спонсорами, вони були категоричними і вимагали скасування резолюції з'їзду за 1927 рік аж до розриву відносин між Союзом та об'єднанням. Своїми листами та вимогою вони штовхали до «голгофи» 1929–1930 року.

Усі листи, які надходили з-за кордону, жорстко контролювались та перераховувалися співробітниками ОДПУ, як і відповіді на ці листи з боку Союзу ХЄВ. Листування між партнерами мало більше догматичний та помірний характер, але інтерпретація листів Радянською владою була вкрай негативною і розглядалася тільки з політичного та контрреволюційного боку. У секретаріаті Союзу ХЄВ були негласні співробітники та інформатори одеського ОДПУ, які зустрічалися зі своїми кураторами та приносили всі листи й відомості з життя церков. Одним із кураторів з релігійних питань в одеському ОДПУ був Михайло Петрович Іванов. Воронаєв намагався, як можна завуальовано, пояснити ситуацію, що відбувається в СРСР у питаннях релігії, він опинився між молотом та ковадлом – з одного боку органи ОДПУ, з іншого боку брати, які до кінця не розуміли ситуацію в країні.

Ось деякі фрагменти з листів Воронаєва І.Ю. «Щодо питання про військову службу, ми вже відповідали вам і відповімо ще раз, що наше братство в СРСР на своєму зібранні у 1927 році визнало та визнає військову службу рівною всім громадянам. Ми маємо для цього гарну основу в Слові Божому. Якщо наші російські брати, які живуть в Америці та Польщі, не визнають військову службу рівною для всіх громадян, ми нічого не маємо проти них. Це їхня особиста справа. Апостол Павло говорить: «Нехай кожен за власною думкою тримається свого переконання» (Рим. 14:5; 13:1–7). З цього питання ми маємо бути незалежними один від одного. В Америці та Польщі одні звичаї та закони, а в нас у СРСР інші. Ви підкоряєтесь Уряду та законам вашої країни, а ми підкоряємося законам та уряду СРСР, не порушуючи, звичайно, законів та вчень нашого Господа Ісуса Христа (1 Кор. 9: 20–23)^[34].

«Що стосується ваших запитань у ваших листах, то ми дали відповіді на них російським братам у Нью-Йорку, і ми маємо попросити вас закрити це питання, оскільки ми не маємо наміру вести про це якусь дискусію у листах. Наші російські брати в Нью-Йорку, на чолі з братом Матисюком, грубо та зухвало ображали нас, але ми прощаємо їх.

В Америці ви живете в одних умовах, а ми в інших. У вашій країні переважають релігійні, а в нашій країні переважають антирелігійні та атеїстичні переконання, ви поважаєте закони своєї країни, але й ми не повинні порушувати закони Радянської влади, інакше вся наша робота,

[34] Letter from Paul B.& Peterson to Noel Perkins.

виконана за ці сім років, буде припинена, і двері проповідників (Марка 16:13–18) будуть зачинені»^[35].

Ситуація не змінилася до кінця 1929 року, а ще більше ускладнилася у відносинах із владою та зарубіжними церквами, тому наприкінці 1929 року Воронаєв відмовився писати звіти та листи до Америки. В одному з останніх листів до Америки Воронаєв погоджується з вимогою Російської східноєвропейської місії про скасування в резолюції пункту відлучення від громади тих членів, які мають пацифістський погляд на військову службу. Це був останній лист, після якого 7 січня 1930 року стався арешт та розпуск Об'єднання церков християн евангельської віри України. Відтоді церкви переходять на нелегальне існування аж до 1990 року.

Були спроби створити окреме об'єднання за нацистської окупації України з 1941 по 1943 рік. Після окупації з дозволу німецької влади у грудні 1941 року Понурко Г.Г. та Бідаш А.І. відновили діяльність громад християн евангельської віри. 1 листопада 1942 року відбувся обласний з'їзд ХЄВ у місті П'ятихатки Дніпропетровської області. Оскільки окупаційна влада не дозволяла проводити Всеукраїнський з'їзд ХЄВ, то п'ятдесятникам довелося проводити регіональні з'їзди для реконструкції Всеукраїнського союзу ХЄВ. На обласному з'їзді у П'ятихатках, який відбувся 1 листопада 1942 року, головою Союзу ХЄВ було обрано Понурка Г.Г.

У період окупації Дніпропетровської області з 1941 по 1943 рік питання, пов'язані з політикою та державою, під час з'їздів не порушувалися – це була неодмінна умова німецької влади. З приходом радянської влади у жовтні 1943 року знову повертається питання про «військову повинність». 22 листопада 1943 року у Дніпропетровську відбувся позачерговий з'їзд церкви християн евангельської віри, на якому знову підтвердили резолюцію з військової служби Першого всеукраїнського з'їзду за 1926 рік, уникаючи згадки про резолюції 1927 року. Проіснував Союз ХЄВ до 15 травня 1944 року, коли припинив своє існування у зв'язку з розпуском об'єднання Радянською владою.

Після розпуску була знову спроба організувати самостійний Союз церков ХЄВ у 1944–1945 роках. Спроба була невдалою – влада, аргументуючи неможливість окремого об'єднання п'ятдесятників, навила кілька причин, однією з яких було негативне ставлення до служби в армії: «П'ятдесятники – дали найбільший відсоток тих, хто відмовився від служби в Червоній Армії»^[36]. Також спроби п'ятдесятників організувати окреме від інших конфесій об'єднання у 1948, 1956 та 1985 роках не мали успіху. Протягом усього періоду, аж до розпаду Радянського Союзу, багато п'ятдесятників негативно ставилися до присяги та служби у радянській армії зі зброєю в руках. Присягу не приймали, а службу проходили у будівельних

^[35] Letter from Paul B& Peterson to Noel Perkins.

^[36] Садовский. Инструктивное письмо, 20 марта 1945 год. Архив Глуховского В.С.

батальйонах чи інженерних військах. Деякі відмовлялися категорично служити у збройних силах і були засуджені до тюремних ув'язнень від 3-х до 5-ти років. Тих же, хто потрапляв у війська, намагалися виправляти чи ламати психологічно та фізично через бесіди із замполітами чи налаштовуючи товаришів по службі до насильства щодо віруючих. Ось кілька документів, які свідчать про таке ставлення.

Лист майора Будкіна А. батькам віруючого солдата: «Повідомляю Вам, що Ваш син Олександр прибув у нашу частину для проходження служби у лавах Збройних Сил. Він відмовляється приймати присягу. Однією з причин називає те, що йому не дозволяє Євангеліє. Без складання присяги він не може проходити службу у Збройних Силах, а по закону Ви знаєте, що буває за такі речі. Ми військові будівельники, і у нас допустиме складання присяги без зброї. Я йому пояснив, але він стоїть на своєму»^[37]. Інший лист від батьків віруючого солдата: «Білоусов Павло Володимирович, народився 16 квітня 1961 року. Тепер перебуває у в'язниці, тобто виправно-трудоному таборі. Посадили на 2 роки за відмову від зброї та присяги з релігійних переконань. З дитинства віруючий – п'ятдесятник. Засуджений із 4 серпня 1981 року. Разом зі своєю родиною домагався виїзду із СРСР. У таборі його утискають і б'ють, перевиховують. Від нестачі їжі з'явилася млявість у всьому тілі, хворіє...»^[38]

Підбиваючи підсумки досить великого періоду (з 1917 по 1991 рік) розвитку взаємин у питанні «військової служби» між Радянським урядом та євангельськими церквами, можна зробити такі висновки:

- Через насильницько агресивні методи з 1937–1938 років не було зафіксовано жодної заяви від призовників, яка містить відмову від військового обов'язку за переконаннями^[39].
- 1 вересня 1939 року було прийнято Закон про загальний військовий обов'язок^[40], який зобов'язував усіх чоловіків – громадян СРСР

^[37] Письмо майора Будкина Александра Сергеевича, 1978 год. Архив автора.

^[38] Memorial f. 103, op. 2, d. 12, l. 477 <https://www.dhi.ac.uk/protestantism/section/document/?section=pacifism&document=pacifism-doc1> 20.10.2022

^[39] Ствольгин К.В. Деятельность объединенного государственного политического управления по принуждению религиозных пацифистов к несению военной службы в СССР // Научные труды Республиканского института высшей школы. Вып. 16, ч. 1. Минск: РИВШ, 2016. – С. 259–265.

^[40] Стаття 1. Всеобщая воинская обязанность является законом.

Воинская служба в Рабоче-Крестьянской Красной Армии представляет почетную обязанность граждан СССР (статья 132 Конституции СССР).

Статья 2. Защита отечества есть священный долг каждого гражданина СССР. Измена родине: нарушение присяги, переход на сторону врага, нанесение ущерба военной мощи государства, шпионаж — караются по всей строгости закона, как самое тяжкое злодеяние (статья 133 Конституции СССР).

Статья 3. Все мужчины – граждане СССР, без различия расы, национальности, вероисповедания, образовательного ценза, социального происхождения и положения, обязаны отбывать военную службу в составе вооруженных сил СССР.

без різниці віросповідання відбувати військову службу у складі Збройних сил СРСР.

- На припинення практики звільнення євангельських церков від військового обов'язку з релігійних причин мали вплив силові органи в особі ОДПУ.
- Згортання практики звільнення від військового обов'язку за релігійними переконаннями стало інструментом, який силові органи використовували для досягнення своєї остаточної мети – обмеження або припинення зростання євангельських церков у Радянському Союзі.

СУЧАСНИЙ ПЕРІОД

◆ Наступний етап розвитку відносин між державою та євангельськими церквами з питання військового обов'язку формується вже у постперебудовний період у вільних та незалежних державах.

Згідно з Конституцією України, у статті 35 наголошується: «...ніхто не може бути звільнений від своїх обов'язків перед державою або відмовитися від виконання законів з мотивів релігійних переконань». Такі особи мають право виконати цей обов'язок шляхом несення альтернативної (невійськової) служби, якщо їхні релігійні принципи не дозволяють нести військову службу, згідно з віросповіданням та питанням совісті^[41]. Будь-яка держава має повноваження спонукати своїх громадян до захисту Батьківщини та систем державного устрою в періоди, коли їй загрожує небезпека. Але є деякі поправки, які набувають чинності у певні періоди часу. Альтернативна служба є службою, яка вводиться замість проходження термінової військової служби та має на меті виконання обов'язку перед суспільством. В умовах військового чи надзвичайного стану ці поправки можуть змінюватися у бік обмеження права громадян на проходження альтернативної служби^[42]. У зв'язку з цим під час військового та надзвичайного стану закон про альтернативну службу втрачає чинність. «Захист держави – обов'язок громадян. За ухилення від мобілізації людину можуть притягнути до адміністративної та кримінальної відповідальності, незважаючи на ідеологічні переконання»^[43].

Релігійні переконання не звільняють людину від обов'язку захищати свою державу. Пацифізм добрий у мирний час, коли його завдання полягає в тому, щоб не допустити війни. Однак, коли війна вже розпочалася, пацифістська пропаганда може стати різновидом зради. Тим не

^[41] Закон України: Про військовий обов'язок і військову службу <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text>; 29.10.2022 р.

^[42] Там само.

^[43] Ухилення від мобілізації. <https://legalaid.ua/ua/uhylennya-vid-mobilizacziyi/> 30 вересня 2022 р.

менш у віруючих людей є серйозні сумніви щодо правильності рішення брати участь у війні, незважаючи на зовнішні обставини. Це означає, що такі люди можуть стати відмовниками з ідейно-релігійних міркувань. Визначення та статус відмовників з міркувань совісті інтерпретується по-різному, залежно від часу історії та державного устрою. Але практично завжди суспільство та держава намагалися викоренити ці погляди, які розхитували систему безпеки та порядку. Ці спроби були різні – від ідеологічного тиску та позбавлення громадянства і прав до насильницького винищення. Протягом історії було страчено, ув'язнено та піддано іншим санкціям чимало відмовників, коли їхні переконання вели до дій, що суперечать законам їхніх держав та урядовим вказівкам.

Прикладів багато, починаючи з раннього християнства, християнства періоду реформації до періоду християнства 20-го століття. «Відмовники» або «непротивленці» вважають обов'язком християнина ухилитися від участі в насильстві будь-якими способами, які не вступали б у конфлікт з Божим Словом і настановами помісної церкви. Так, у часи Радянської Росії С. А. Драгуновський, віком 19 років, був розстріляний 23 грудня 1919 року за відмову від військової служби через релігійні переконання за вироком Володимирського губернського революційного трибуналу: «Дорогі мої батьки і дорогий мій батько, Абрам Піменович, і люба моя мати. Пишу я вам те, що нас, усіх нас вісім чоловік, військовим трибуналом засудили до розстрілу, і нам дали лише 24 години.

То ви, прошу вас, дорогі мої батьки, за мене не турбуйтеся і за мною не журіться, бо я сам обрав цей шлях Христів. Коли Христа вели на смерть, Він говорив: Отче, прости їм, бо вони не знають, що роблять; так і я – що хочуть, то хай зі мною роблять, а я пробачу їм і буду терпіти за ім'я Христове.

Так, я надіюсь на те, що Христос сказав: жодної волосини не впаде без волі Бога, і ще Христос сказав: так що не бійтеся тих, хто тіло вбиває, а бійтеся того, хто може душу і тіло погубити, бо тіло – порох, саме по собі може загинути, як воно з землі взяте, так і в землю піде, але душа, як вона від Бога, так вона до Бога і піде, вона марно не загине без волі Бога»^[44].

Важко назвати їх боягузами та зрадниками, це люди, які мають свою ідеологію та віру і готові заради неї йти на смерть і у в'язниці, але не відректися від себе і від того, у що вірять. Будь-які натиски політичні, суспільні чи кримінальні з боку держави та суспільства не приведуть у цих випадках до результатів, яких чекає більшість і система. Одні відмовлятимуться та йтимуть у в'язниці, інші залишатимуть країну, треті – якщо й візьмуть до рук зброю, то стрілятимуть угору, як це було за часів Першої та Другої світових воєн. У сучасній Україні також є християни, які дотримуються як пацифістських, так і мілітаристських переконань і готові відсто-

^[44] Нежный А. Комиссар дьявола. Изд.: «Протестант», Москва 1993. – С. 57.

ювати свої погляди, хоча, судячи з повідомлень у соціальних мережах, велика кількість євангельських християн приймає мілітаристські погляди і готова служити у бойових частинах під час війни.

ВИСНОВОК

◆ Відносини Церкви та держави досить складні. Вони перебувають ніби в одному просторі та часі, їх складають одні й ті самі люди. Але ці люди начебто перебувають у різних вимірах. Цінності цих двох систем різні. Держава прагне зробити людину щасливою тут, на землі, створити всі умови для її безхмарного існування. Мета Церкви – привести душу людини на небо. Одне є тимчасове, інше – вічне. В одному – побут, в іншому – буття. Що важливіше? Кожен робить вибір сам собі, і в цьому не може бути засудження. «Урядові органи влади існують за тілом, але християнське керівництво ґрунтується на Дусі; оселі віруючих людей залишаються у цьому світі, але їхнє громадянство — на небесах»^[45].

Євангельські спільноти і сьогодні по-різному розглядають військове питання. У зв'язку з тим, що у Писанні ми не знаходимо чіткого розуміння та утвердження в питаннях «військової служби» та «присяги», помісні церкви дають можливість цей принцип віри залишати на совісті християнина, у зв'язку з індивідуальною відповідальністю перед Богом, державою та самим собою.

Розв'язання військового питання через особисте сумління відповідає ще одному із значущих принципів євангельського братства, який називається «Свобода совісті». Цей принцип не обмежується лише особистим та вільним обранням своєї віри^[46]. Всі маніпуляції над людиною з боку держави, насильницьке втручання в церковні собори з боку світської влади з тією метою, щоб церковні постанови прийняли точку зору державних постанов, – все це не приводить до відчутного результату. Для віруючої людини Божі постанови завжди будуть на першому місці. Якщо стоїть вибір, кого слухатися – кесаря чи Бога, за яким законом жити – за людськими настановами чи Божим водійством, то віруючий вибере не кесаря, а Бога, не людське, а Боже, не земне, а небесне.

Як писав Дітріх Бонхеффер: «Коли Святе Писання говорить про наслідування Христа, то воно звіщає при цьому звільнення людей від усіх людських приписів, від усього, що тисне, обтяжує, що спричиняє турботи і муки совісті. Ідучи за Христом, люди приходять від жорстокого ярма їхніх власних законів під спасенне ярмо Ісуса Христа. Чи скасовує

^[45] Прохоров К. Не католики и не протестанты: Анабаптизм как третий путь // Богословские размышления #4, 2004. – С. 140; The Schleithem Confession, in Anabaptist Beginnings (a Source Book), ed. by W. Estep, (Nieukoop: B. De Graaf, 1976), p. 103.

^[46] Григорьев И. Военный вопрос в истории ЕХБ // Богомыслие №15, 2014. – С. 92–93

Христос серйозність заповіді? Ні, навпаки, повне звільнення людей для єдності з Христом можливе там, де є цілісність заповіді Христа; а заклик Його полягає в безроздільному наслідуванні Його»^[47]. Тому ні церковні з'їзди, ні державні закони, єпископи, глави церков, президенти країн та королі не зможуть змусити людину відмовитися від найважливішого та найдорожчого, що Бог дав людям, – від свободи вибору та свободи совісті людини. Кожен має право діяти в цих питаннях не за рішеннями з'їздів, а за тією істиною, яка відкрита йому з Писання. «Втім, чого ми досягли, в тому треба жити» (Фил. 3:16).

БІБЛІОГРАФІЯ

- Антология Ранние Отцы церкви. Послание к Диогнету. Изд. «Жизнь с Богом», Брюссель, 1988.
- Архивно-следственное дело 24012-П. 1930 год. Обвинительное заключение Управление СБУ по Одесской области.
- Архивы Кремля. В 2-х кн. / Кн. 2. Политбюро и церковь. 1922-1925. Сибирский хронограф, Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН). Новосибирск, 1998.
- Бонхёффер Д. Следуя Христу. М.: Бук Чембэр Интернэшнл, 1992.
- Быкова Г.И. Некоторые аспекты трактовки вопросов войны и мира в трудах верховных римских понтификов в конце 20-го начало 21 вв. //Вестник РУДН, №1, 2012.
- Воронаев И.Е. Новости нивы Божией//Путешественник, январь, №1. Филадельфия, 1927.
- Воронаев И.Е. Одесский областной Союз христиан Евангельской Веры// Путешественник, июнь №4, Филадельфия, 1925.
- Гальчук М.А. О Втором Всеукраинском съезде Христиан Евангельской Веры// «Евангелист» № 2 Одесса, 1928 г.
- Горбунов-Посадов И. Что такое война: наброски в дни войны// «Посредник», № 1178. Москва, 1917.
- Григорьев И. Военный вопрос в истории ЕХБ // Богомыслие №15, 2014.
- Каптен Г.Ю. Александрийская школа и вопрос допустимости войны для христиан ранних веков//Россия в глобальном мире №9, 2016.
- Карашев А. Отношение христиан первых трех веков к военной службе. Типография «Братство св. Василия», Рязань 1914.
- Конфессиональная политика советского государства. 1917–1991: Документы и материалы: в 6 т. М.: Политическая энциклопедия, 2017. – (История сталинизма. Документы). Том 1, книга 3.
- Краткое вероучение христиан Евангельской Веры, издание Одесского областного Союза христиан Евангельской Веры. Одесса, 1926 год. Архив Глуховского В.С.
- Нежный А. Комиссар дьявола. Изд.: «Протестант», Москва 1993.
- Письмо майора Будкина Александра Сергеевича, 1978 год. Архив автора.
- Подлесный И.Н. Возникновение и развитие в СССР религиозного движения Христиан Евангельской Веры (Пятидесятников). Неопубликованная рукопись из архива Глуховского В.С. Киев, 1982.

^[47] Бонхёффер Д. Следуя Христу. М.: Бук Чембэр Интернэшнл, 1992. – С. 8.

Послание Высшего Совета евангельских христиан всем общинам и всем отдельным братьям евангельским христианам, проживающим в С.С.С.Р // Газета «Известия», №180, 12 августа, 1923.

Савинский С.Н. История Евангельских христиан-баптистов Украины, России, Белоруссии 1867–1917. Изд.: «Библия для всех», Санкт-Петербург, 1999.

Садовский. Инструктивное письмо, 20 марта 1945 год. Архив Глуховского В.С.

Ствольгин К.В. Деятельность объединенного государственного политического управления по принуждению религиозных пацифистов к несению военной службы в СССР // Научные труды Республиканского института высшей школы. Вып. 16, ч. 1. Минск: РИВШ, 2016.

Ствольгин К.В. Отказы от военной службы вследствие убеждений в Российской империи. Минск: РИВШ, 2010.

Эрман Б. Д. «Триумф христианства. Как запрещенная религия перевернула мир». Изд.: «ЭКСМО», 2018.

Протоколи:

Протокол Второго областного съезда христиан Евангельской Веры со 2-го по 4-е сентября 1925 года. (машинопечатная рукопись). Архив Глуховского В.С.

Протокол Всеукраинского съезда христиан Евангельской Веры от 21 и 23 сентября 1926 года, Одесса. (машинопечатная рукопись). Архив Глуховского В.С.

Протоколы и материалы: 26-ой Всесоюзный съезд Баптистов С.С.С.Р (машинопечатная рукопись). Москва, 1927.

Електронні джерела:

Арелатские соборы. Православная энциклопедия: <https://www.pravenc.ru/text/75892.html>. 15.10.2022

Memorial f. 103, op. 2, d. 12, l. 477: <https://www.dhi.ac.uk/protestantism/section/document/?section=pacifism&document=pacifism-doc1> 20.10.2022

Закон України: Про військовий обов'язок і військову службу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text>; 29.10.2022 р.

Ухилення від мобілізації: <https://legalaid.ua/ua/uhylennya-vid-mobilizacziyi/30.09.2022.p>.